

Slovo ekonomů**Oeconomia ante portas:
O památkové péči trochu jinak**

FRANTIŠEK SVOBODA

Úvod

Imperiální rozpínavost ekonomie do oblastí jiných společenských věd je přinejmenším od dob Garyho S. Beckera skutečností, se kterou lze nesusouhlasit, nelze s ní však nic dělat. V tomto článku se pokusím navázat na tuto tradici a provedu krátký výpad ekonomů do oblasti památkové péče, abych odstranil bílá místa z mapy a rozšířil panství ekonomie, nekoronované (popř. neuznávané) královny společenských věd, o novou provincii.

Nám se dnes ovšem zdá, že úpadek je neodvolatelný, poněvadž příliš pokročil. – Než hlavní příčinou je to, že nejdeme s duchem doby, nejdeme za příkladem nejvzdělanějších národů jiných, – nevžily se do nás jejich zásady, nemohly se vžítí, nevěděli jsme o nich a nikdo se o ně nestaral. Tak nejenže nechápeme pravou cenu svého statku, ale i kdybychom chápali, necitíme v sobě už ani síly dost, ani hotovosti postavit se dobrovolnému svěmu renegátství všemi směry na odpor. Tato slova Viléma Mrštíka, obsažená v provolání Bestia Triumphans, ač vyslovena před více než sto lety, stále neztrácejí na své aktuálnosti díky svému odkazu na podstatu památkové péče. Ukazují spor zastánců zachování památek se zastánci neomezovaného vývoje nejen jako spor o možnostech a mezích hospodářského rozvoje, ale také jako spor ideový, kde hlavní role je přisouzena výkladu pojmu cena, hodnota, potažmo vzácnost.

Problematika ochrany památek podobně jako řada problémů jiných, které můžeme ve společnosti pozorovat, vychází zcela nepochybně také z příčin ekonomických, což ovšem neznamená, že by tyto problémy mohly být vždy vyřešeny výhradně důslednou aplikací ekonomických zásad. Tato nemožnost je určena na jedné straně existencí různých směrů ekonomické teorie, které jsou schopny dávat zcela rozdílná doporučení pro vyřešení jednoho a téhož problému, na straně druhé má však i hlubší souvislosti. Hospodářství funguje v rámci společnosti, nikoliv společnost v rámci hospodářského mechanismu, a proto je nutné při řešení některých problémů akceptovat jejich širší společenský rámec. Existují oblasti, které si vytvářejí vlastní pojetí hodnoty vzácnosti, než které používá ekonomie, a kde tedy pojetí efektivity nezávisí primárně na protínání křivek mezních

veličin. Ekonomie jako imperiální věda hledá však cestu i k těmto oblastem a snaží se vystihnout jejich specifika s pomocí pojmů, které jsou jí vlastní. Tímto způsobem se pak může vyslovit nejen k otázkám ochrany památek, ale může vstoupit do všech vědních disciplín, jež různým způsobem narážejí na základní otázku ekonomie, která se týká alokace zdrojů.

Jako dobrou ukázkou tohoto přístupu ekonomického myšlení k jiným oborům lze uvést problematika památkové péče, která na jedné straně vychází z dějin umění, jejichž je aplikovanou disciplínou, na straně druhé však má velmi významné ekonomické konsekvence.

Ekonomická a společenská dimenze památky a památkové péče

V následujícím textu budeme – v souladu s praxí umělecko-historické literatury – používat pojmy památka a kulturní dědictví jako synonyma. Přesto však alespoň v tomto úvodu věnujeme pozornost krátkému definování těchto pojmů, z nichž každý přistupuje ke stejné věci z trochu jiného hlediska.

Kulturního dědictví je definováno jako dědictví minulých generací, jež je nadčasové a které má být (podle převládajícího názoru) předáno neporušené generacím budoucím¹. Naproti tomu chápání pojmu památka souvisí spíše s uznáním současnou společností, která daný objekt chápe jako cenný doklad minulosti, určený k jejich poučení a soudobé spotřebě, jež může mít jak rivalitní charakter (vlastník památky), tak charakter nerivalitní (návštěvník). Zatímco ochrana památek je pojem odkazující k aktuálním problémům dané společnosti, ochrana kulturního dědictví je konceptem nadčasovým a nadnárodním. Nicméně tento rozdíl si můžeme dovolit zanedbat a pojem kulturní dědictví můžeme pro potřeby následujícího výkladu sloučit s pojmem památka.

Pro potřeby tohoto článku budeme památkou rozumět „staré lidské dílo významné pro svou uměleckou, historickou nebo estetickou hodnotu“². Zároveň však ještě použijeme vymezení Aloise Riegla na památky *chtěné* a *nechtěné*, neboť jejich rozlišení nás lépe uvede do problematiky památkové péče:

- Památky chtěné vznikaly v minulosti s účelem připomínat budoucím generacím nějaký lidský čin či významnou událost.³

1 Be it heard or not, I must not leave the truth unstated, that it is again no question of expediency or feeling whether we shall preserve the buildings of past times or not. We have no right whatever to touch them. They are not ours. They belong partly to those who built them, and partly to all the generations of mankind who are to follow us. John Ruskin, *The Seven Lamp of Architecture*. Cit. podle Gombrich, E.H. 1991, *Topic of our time*, str. 74. Podobnou formulaci lze nalézt také v Benátské chartě: „The common responsibility to safeguard them [monuments] for future generations is recognized.“

2 Srov. Richter, A. *Památka a péče*, str. 11, 1993.

3 Např. vítězné oblouky římských císařů, pomníky, boží muka či smírčí kameny.

- Památky nechtěné vznikaly ve své době účelově jako statky určené k uspokojování potřeb svých majitelů. Velmi dlouho tak byly i vnímány a proto přestavovány, upravovány a běžně prodávány v tržních cenách jako statky účelové a prakticky využívané. Už 19. století však přineslo změnu chápání, a tak se k původním užitečným vlastnostem přidaly další významné hodnoty, jako je hodnota stáří a jedinečnosti, estetická, popř. umělecká hodnota a zejména památková hodnota historicko-dokumentární. Měla-li věc kromě svých užitných hodnot také tyto, stala se památkou, z hlediska ekonomického památkovým statkem. Památková péče se stará především o památky nechtěné, které jsou ohrožené nejen vlivem stáří, ale také přetrvávajícím vnímáním památky jako věci užitkové či předmětu spotřeby.

A tak tedy má každá památka vedle svého rozměru ekonomického i nezanedbatelný rozměr kulturní. Tato skutečnost nám umožňuje uvažovat uvedenou problematiku v kategoriích a pojmech ekonomického myšlení a takto rozebrat specifikum naší doby – památku jako spotřební statek. Při zkoumání fungování tržního mechanismu a jeho vlivu na památky budeme vycházet ze základních ekonomických pojmů, které však budeme reflektovat pomocí neoinstitucionálních východisek, která nám umožňují smířit protichůdná stanoviska teorie památkové péče a ekonomického přístupu k památkám⁴.

Ekonomie vs. památky: Optimalizační řešení

Klíčovým pojmem této syntézy dvou odlišných přístupů je pojem hodnota. Zatímco v soudobém ekonomickém myšlení se tímto pojmem rozumí cena, kterou má daný statek na trhu, v otázce památek je situace složitější. Památková teorie definuje celkovou hodnotu památky jako objektivní skutečnost, skládající se z několika složek. Podle dodnes užívané analýzy A. Riegla se hodnota památky skládá z těchto složek⁵:

- Hodnota minulostní – tam řadíme historickou hodnotu památky, která spočívá v reprezentaci určitého stupně vývoje, a hodnotu stáří, která tkví v „nesoučasném vzhledu a nesoučasném stylu“⁶. Obě hodnoty jsou oceňovány jak místní komunitou, tak návštěvníky-turisty. Pro místní komunitu to znamená jeden ze symbolů identity a kontinuity

---

4 V následujícím textu budeme uvažovat památky nemovité, nebude-li uvedeno jinak.

5 Na tuto teorii nepřímo navazuje M. Mazzanti, který pojmenovává kulturní dědictví obecně a památku konkrétně jako vícehodnotový (multi-dimensional) statek. Vícehodnotovost považuje za hlavní příčinu neschopnosti trhu stanovovat reálnou cenu, protože není jasné, jakou hodnotu trh uvažuje. Avšak na základě zkušeností, které učinila památková péče v ČR, můžeme říci, že i trh dokáže ocenit tyto hodnoty a efektivně o ně pečovat, byť je tato možnost nutně spojená s velkou mírou nejistoty a rizika. Podrobněji viz další text.

6 Srov. Riegel, A. Moderní památková péče, 2003.

a pro turisty je to naplnění jejich touhy po jinakosti a po všem, co se liší od jejich každodennosti⁷.

- Hodnota přítomnostní – většina památek má schopnost uspokojovat i takové potřeby, které by stejně dobře dokázaly uspokojit nové, současné výtvoř. Je to především užitná hodnota, spočívající v tom, že většina památek je prakticky využívána. Protože užitná hodnota zastarává, vzniká dilema, zda preferovat menší užitnou hodnotu památky před větší užitnou hodnotou nových výtvoř.

Do této kategorie spadá i umělecká hodnota, kterou chápe A. Riegl jako relativní, když zdůrazňuje, že chápání umělecké hodnoty se mění v průběhu času⁸.

Pro zjednodušení však budou dále používány pojmy hodnota užitná a hodnota kulturně-historická.

V soudobé ekonomii se s pojmem hodnota pracuje jako se synonymem slova cena. Ta se pak utváří na trhu v závislosti na poptávce, která je vyjádřena mezní užitečností, a na nabídce, která je vyčíslena pomocí mezních nákladů u nově vyprodukovaných statků nebo opět pomocí mezních užiteků u transakcí se statky opětovně obchodovanými. Zatímco mezní náklady jsou veličinou objektivní, mezní užitek je závislý na konkrétním jednotlivci, a je tedy veličinou subjektivní.

Srovnáme-li rozdílné pojetí hodnoty u historiků umění a památkářů na straně jedné a u ekonomů na straně druhé, pak docházíme k jednoznačnému závěru: cíl ochrany památek se s cílem tržní optimalizace sejde pouze v tom okamžiku, když v rámci transakce jsou uvažovány všechny hodnoty daného statku, které jsou mu připisovány. Trh (jednotlivec či firma) zohlední tedy nejen hodnotu užitkovou, ale i hodnotu kulturně-historickou, což ve svých důsledcích zajistí ochranu památky ze strany nového vlastníka. Problémem se stávají transakce, kde ke srovnání těchto hodnot nedochází.

Budeme-li zkoumat vliv, který má optimalizující jedinec na praxi ochrany památek, dostáváme rozporuplné výsledky. Jediné, co o výsledku jeho činnosti můžeme s jistotou říci, je, že jeho snaha o maximalizaci užítiku může vést jak k ochraně památkových hodnot, tak i k jejich zničení.

Jednotlivec si pořízuje nemovitost za účelem uspokojení potřeby bydlení. Skutečnost, že bydlí, mu přináší nezanedbatelný užitek, který však může být ještě zvýšen památkovou a historickou hodnotou objektu, pokud tyto vlastnosti objektu uspokojují jeho další potřeby, např. potřebu estetických zážitků. Je ochoten proto snést některá omezení nutná k tomu, aby si budova i nadále udržela tuto svou hodnotu. Vyšší náklady na opravu

7 Srov. Bauman, Z. Úvahy o postmoderní době, str. 51, 1993

8 Např. docenění barokního slouhu přišlo až na konci 19. století, poté co bylo nazýváno copovým slouhem či zdivočelou renesancí. Podobně dnes docenujeme památky industriální éry, jako jsou železnice, důlní věže, tovární architektura apod.

a údržbu, neodmyslitelně spojené s tímto bydlením, je ochoten hradit do okamžiku, kdy užitek vzhledem k nákladům bude menší než užitek ze standardního bydlení. V tom okamžiku se rozhodne pro bydlení standardní. Uvolněné obytné prostory se pak uplatňují na trhu, kde se znovu hledá majitel pociťující vyšší užitek z bydlení v památkově významné budově. Za podmínek, že domy a byty v památkově chráněných domech kupují lidé se zájmem o tento druh bydlení, funguje trh dobře. Lidé jsou si vědomi užitku, který jim z toho plyne, a jsou ochotni zajistit zachování památkové hodnoty. Výměnou za část důchodů jim plyne užitek. Kategorie užitku je však subjektivní a různí lidé pociťují různé užitky. Proto princip maximalizace užitku vede v praxi u různých lidí k různým důsledkům.

- Z mikroekonomického hlediska jsou pak hlavními ohroženími památek
- nedostatečná poptávka po tomto druhu bydlení; budovy chátrají nebo se využívají nevhodným způsobem;
  - vlastník nepociťuje užitek a nechce platit zvýšené náklady na památkově vhodné opravy; nechává dům chátrat či jej opravuje zcela nevhodným způsobem; preferuje vlastní potřeby a provádí nevratné změny, které kulturně-historickou hodnotu snižují či zcela ničí;
  - majitel preferuje novostavbu, která lépe vyhovuje jeho potřebám, a rozhodne se pro demolici staré budovy.

Podobně rozporné výsledky můžeme vidět i v činnosti firem, jejichž přístup k památkám je poznamenán podobnou mírou nejistoty vzhledem k výsledku a vykazuje stejnou míru nemožnosti predikce.

Pokud památkově významnou budovu koupí firma, je to investice, která podléhá cílům firmy, kterými jsou maximalizace zisku či minimalizace nákladů. Pokud firma kupuje historickou budovu, přičemž počítá s její památkovou hodnotou – a většinou i atraktivní lokalitou – jako přínosem pro její obchodní či reprezentační aktivity, pak je její péče o památku úměrná této skutečnosti. Uchování památkové hodnoty se stává jedním z vedlejších cílů firmy. Dokud tato firemní strategie funguje a firmě se daří dosahovat zisku, pak nelze zpochybňovat pozitivní vliv trhu.

Problém nastává, když

- firma kupuje především atraktivní pozemek v historickém centru města, kde doposud „překáží“ starší budova (obvyklá praxe je, že se dům nechá zcela zchátrat a pak se jako neobyvatelný strhne, nebo jsou zachovány pouze obvodové zdi, za nimiž postaví zcela nové jádro),
- je obrácena kauzalita finančních toků. Historické budovy měly často především reprezentativní funkci, tj. promítalo se v nich bohatství majitele a jeho společenské postavení. Budovy nesloužily jako zdroj bohatství, ale naopak bohatství stavitele umožnilo budovu postavit a udržovat. Snaha změnit tento vztah a učinit z budov zdroj zisku může vést k nevhodnému využití objektu.

Zásadním problémem optimalizačního přístupu se tak stává skutečnost, že zatímco na běžných trzích se rozhoduje o alokaci zdrojů, jejichž vzácnost spočívá v omezeném množství, u památek k této charakteristice přistupuje také vzácnost ve smyslu její nenahraditelnosti. Protože preference jednotlivce jsou subjektivní a proměnlivé a cíle firmy velmi různorodé, nemůžeme činit predikce o výsledku rozhodování. Protože pro společnost i její části není v případě takovýchto hodnot ani tak důležitý *průběh* tržní transakce jako spíše její *výsledek*, jsou do systému tržního mechanismu vnesena určitá omezení, jež mají za úkol zabránit některým negativním důsledkům trhu.

Ekonomie vs. památky: Institucionální řešení

Hledáme-li způsob, jak zachytit zároveň mechanismy tržní optimalizace i pravidla a omezení vymezující prostor přípustného jednání tržního subjektu, pak se nutně dostaneme do oblasti neoinstitucionální ekonomie⁹. Tento směr ekonomického myšlení se zabývá právě zkoumáním institucí, které chápe jako společenské uspořádání, pravidla upravující vzájemné vztahy jednotlivců a skupin, ale uvažuje také různé druhy organizací, přičemž do jisté míry vychází z neoklasických základů.

Institucemi rozumíme pravidla, kterými se řídí život společnosti, a omezení, která si lidé sami stanovili¹⁰. Skládají se z formálních omezení (pravidla, zákony, ústavy), neformálních omezení (normy chování, zvyklosti) a ze způsobů zajišťování jejich dodržování. Role institucí spočívá v redukci nejistoty pomocí stabilní struktury lidských vztahů. Právě důraz na jistotu je důležitý v těch oblastech, kde je třeba zajistit konstantní výsledek.

Protože platí, že člověk racionálně maximalizuje v horizontu svého života, pomáhají instituce nejen v problémech každodenních, ale také ve věcech týkajících se záležitostí v horizontu přesahujícím lidskou existenci. Z toho důvodu jsou neoinstitucionální východiska vhodná pro zkoumání většiny otázek z oblasti veřejného sektoru, a tedy i pro problematiku památek a památkové péče.

Kdybychom měli stručně charakterizovat rozdíl mezi optimalizačním a institucionálním přístupem v oblasti památkové péče, pak tento rozdíl spočívá v odlišném výkladu efektivity památkové péče. Pro první případ je efektivní v tom případě, když vlastník památku chránit *může* a *chce* na základě vlastního rozhodnutí. V druhém případě pak vlastník památku chránit *může* a *musí* na základě různých institucí jak formálních, tak neformálních.

9 Nová institucionální ekonomie je směr, který vychází z metodologického individualismu, čímž navazuje na neoklasickou ekonomii. Rozvaha jednotlivců je však oproti neoklasickému modelu ovlivňována lidmi vytvořenými pravidly, které mají usnadnit řešení problémů a rozhodování ve světě nejistoty a omezené informovanosti.

10 Srov. North, Institutions, institutional change and economic performance, str. 3, 1990.

K neformálním institucím podporujícím údržbu a zachovávání dokladů minulosti patří zejména náboženství a tradice. Náboženství má v tomto směru pozitivní funkci, neboť člověka odkazuje k minulosti a pomáhá vytvořit si k ní vztah. Uchování starých památek je stvrzením stejné víry v různých dobách. Náboženství poskytovalo kontinuitu s minulostí a zároveň odkazovalo k budoucnosti; zasazovalo tak věřící do lineární struktury času a dávalo k lidské existenci stabilitu a cíl. V okamžiku, kdy byl vliv náboženství oslaben a byla posílena myšlenka dynamického rozvoje společnosti, objevilo se to, co Riegl nazývá kultem památek. Protože platilo, že „produktivní a tvořivý řád společnosti se prezentuje zejména jeho způsobilostí vytvořit živou minulost, živou přítomnost a živou budoucnost pro celou pospolitost“¹¹, začaly kvůli ohrožení modernitou vznikat profánní instituce památkové péče. Čím více bylo devatenácté století zaujato novostí a inovací, tím více sílil kult památek. Pokud na jedné straně byla zdůrazňována a vyzdvižována hodnota novosti, pak v opozici k tomu byla doceňována i hodnota stárí.

Jednou z charakteristických vlastností trhu je skutečnost, že trh rozptyluje zodpovědnost mezi velké množství účastníků trhu činících parciální rozhodnutí. Mnoho jedinců nese velmi malý díl zodpovědnosti za činnost, jež ve svém součtu mohou působit destruktivně. Proto v oblastech, kde bylo zapotřebí naopak zodpovědnost centralizovat, vznikaly instituce veřejné správy, u nichž centralizace odpovědnosti je charakteristickou vlastností. Protože byl pojem kulturní dědictví chápán ve smyslu celospolečenském, projevila se potřeba ustanovit celospolečenskou instituci, která by se dokázala zodpovědně starat o statky, které byly (a stále jsou) chápány jako dědictví, jež náleží nejen generaci současné, ale i těm budoucím. Takto byl opakovaně formulován veřejný zájem na zachování památek¹² a byl také prosazován. Začaly vznikat zákony, státní orgány a kulturní spolky, které se aktivně zasazovaly za zachování existujících památek¹³. Nebyly (a nejsou) to jen organizace státní, ale i municipální či soukromé. Tyto instituce a organizace vytvořily v 19. století institucionální a organizační rámec památkové péče, který funguje dodnes.

11 Cit. Mokřejš, A. Umění: a k čemu? str. 106, 2002.

12 „Jsou dvě věci v památce, její užitečnost a její krása. Její užitečnost patří majiteli, její krása všem.“ Victor Hugo.

13 Např. v habsburské monarchii se památky ocitly pod právní ochranou státu od r. 1850 a Centrální komise pro výzkum a zachování stavebních památek začala působit od r. 1853. Ve Francii byli inspektoři a konzervátoři památek ustanoveni jako součást státní správy v r. 1830, komise pro historické památky se konstituovala v r. 1837. V Belgii vznikla komise pro památky v r. 1835, v Bavorsku byl jmenován konzervátor plastických památek také v r. 1835 a v Prusku v r. 1843. V USA byl vydán první zákon na ochranu památek v r. 1906 a další v r. 1935. Vznikaly také občanské spolky, např. ve Francii vznikla v roce 1824 společnost Société des Antiquaires de Normandie, v Německu vznikaly v poslední čtvrtině vlastivědné spolky zv. Heimatschutz, v roce 1900 vznikl v českých zemích Klub za Starou Prahu.

Závěr

I Norimberk byl svého času ohrožen židovskou hrabivostí podnikatelů staveb (tato alternativní definice pro lidi s obchodním duchem, jež věrně sledují ekonomický koncept homo oeconomicus, by jistě řadu ekonomů zarmoutila) – *ale Německo celé, všechen žurnální i umělecký svět jak jeden muž byl hned na nohou a ztropil takový ryk, že každému zašla chuť na škodu jen pomyslit.* Vilém Mrštík nezaměnitelným způsobem naznačil cestu, kterou by se měla ubírat a kterou se i ubírala památková péče v českých zemích v následujících letech. Nové možnosti hospodářství si vyžádaly novou disciplínu, která byla dána vytvořením organizací věnovaných ochraně památek.

Problém památkové péče lze vykládat jako záležitost ekonomickou a lze ji tak i popisovat a rozebírat, a tím (zdánlivě) odsouvat mateřské vědní disciplíny památkové péče stranou. Také vytvoření organizací památkové péče můžeme považovat za jeden z mnoha příkladů institucionální regulace tržního mechanismu, který ekonomie – v duchu svých imperiálních ambicí – dokáže pěkně a přesvědčivě vyložit. Přesto se nemohu ubránit dojmu, že role ekonomie na poli jiných společenských věd bude vždy spíše doplňkovou záležitostí. Ekonomie totiž dokáže řadu věcí vysvětlit, nese si však jistý, zda je dokáže i pochopit.

T. Wilfred, Lumia, 20. léta 20. stol.